

LIETUVIŲ KALBOS LAUDIES ETIMOLOGIJA IR KONTAMINACIJA

Birutė KABAŠINSKAITĖ

Liaudies etimologija (garsinė-reikšminė žodžio asimiliacija, etimologinė reinterpretacija, sinchroninė etimologija) – tai asociatyvi kalbos tendencija, nesąmoningas, anonimiškas neaiškus, darybiškai neskaidaus žodžio interpretavimas (ir perdirbimas) pagal bent fonetiškai artimą įprastesnį žodį; ji suteikia perdirbiniui (naują) motyvą ir darybos struktūrą (Sanders, 1971, 5; 1972, 15). Remiantis lingvistų H. Paulio, W. Cienkowskio liaudies etimologijos apraiškų klasifikacijomis (Paul, 1920, 218–222; Cienkowski, 1972), lietuvių kalbos dėl liaudies etimologijos interpretuotus žodžius galima suskirstyti į keletą tipų.

Klasikinis gausus liaudies etimologijos tipas – kai dėl interpretacijos pagal panašaus skambesio žodį perdirbama pradinio žodžio forma, o reikšmė lieka nepakitusi (šis pirmasis tipas atitiktų H. Paulio klasifikacijos sudėtingosios liaudies etimologijos tipą ar W. Cienkowskio klasifikacijos antrąjį tipą). Pvz., *bezdžiōnė, bezdžionā* „beždžionė“ yra perdirbtas iš s. br. *obezyjana* „t. p.“ pagal *bezdėti* (Būga, 1958, 347; LEW 42); *cukōrius* „džiūvėsis“ – iš slavizmo *sukōrius* „t. p.“ pagal *cūkrus* (LEW 70). Be fonetinio pradinio ir pavyzdžiui imamo (toliau – stipriojo) žodžio artumo, abu žodžius dažnai sieja semantinis ryšys, suteikiantis perdirbiniui savitą motyvą, akivaizdžią asociacinę (vidinę, darybinę, etimologinę) reikšmę. Tokia liaudies etimologija yra visiška, tarsi pasiekusi pilniausią savo raišką; šiuo atveju perdirbimas išplinta visame žodyje – tiek jo materialioje formoje, tiek ir vidinėje formoje – reikšmėje (Gelgardt, 1966, 291). Pvz.: žodžio *brangvynas* „degtinė“, kilusio iš v. v. ž. *brantwīn* „t. p.“, prišlieto prie *brangūs* (*vynas*), motyvacija matyti iš sakinio *brangvynas brāngu, pyvėlis plgu, brāngios jāunos mergėlės* (Alminauskis, 1931, 34; LEW 54); *kėrplėša(s)* „išrautas, supuvęs medžio kamienas, išvartos šaknys“, esantis greta *kerplė* „t. p.“, yra susietas su *plėšni*, taigi asociacinė reikšmė – „medžio plyšys, įtrūkis, suplėšytas, suardytas medis“ (LEW 244); *lūk(t)nešos* „Grabnyčios (katalikų šventė)“, kilęs iš v. *Lichtmeß* „t. p.“, dėl liaudies etimologijos susietas su *nėšti*, nes per Grabnyčias, Kristaus Paaukojimo dieną, į bažnyčią nešamos žvakės (Alminauskis, 1931, 79 t.; LEW 372); *navydna* „žinia, naujiena“, perdirbtas iš slavizmo *navyna* „t. p.“ pagal (iš)vysti, tarsi reikštų „ką nors nematyta“ (LEW 488); *priedgalvis* „priegalvis“, esantis greta *priegalvis*, yra perdirbtas pagal *priėdas*, suteikiantį reikšmę „prie galvos pridėtasis“ (LEW 653).

Asociacinės reikšmės branduolį visuomet sudaro stiprusis žodis. Kartais asociacinė reikšmė tokia akivaizdi ir ryški, jog ima užgožti tikrąją ir net gali tapti leksine žodžio

reikšme. Šie savotiški „homonimai“, semantiniai variantai dar menčiau įsitvirtina kalbos leksinėje sistemoje nei kiti liaudies etimologijos produktai, pvz., žodis *metavótis* „atgailauti, gailėtis, išpažinti nuodėmes“, esantis šalia *mentavótis* „pakeisti galvoseną, pasitaisyti, ruoštis išpažinčiai, susitelkti“, kilusio iš le. *metowač* „(ap)galvoti, mąstyti“, ir perdirbtas dėl *městi* „liautis; atsakyti, palikti; sviesti“ įtakos, yra įgijęs „taisyti, susilaukyti, liautis“ poreiksmį (LEW 446; LKŽ VIII 104). Čia tikėtų ir *galándyti* „žlugdyti, galą daryti“, pasitaikantis greta *galásti* „aštrinti; lyginti ašmenis, šlifuoti“, kurio atstatyta pagal giminiskus žodžius forma būtų **gland-* „blizginti“ > „lyginti, aštrinti“ > „galásti“ (Mažiulis, 1988, 378; LEW 130) ir kuris, E. Fraenklio nuomone, galėjo būti paveiktas žodžio *gálas*. Šiuo atveju pradinis ir stiprusis žodis semantiškai gana nutolęs, semantinė asociacija abejotina, nebent *galásti* perkeltine prasme būtų taikomas žmogui, t.y. „galásti, lyginti; sunkiai nurėžti, nupjauti, nubraukti nelygumus ir mažinti patį daiktą“ – tai lyg „galą daryti žmogaus gyvenimui“.

Kaip matyti, tokie semantiniai „variantai“ yra aiškiausia dažnai paslėpto, sunkiai atsekamo liaudies etimologijos poveikio nuoroda. Beje, juos būtų galima laikyti ne tik formos, bet ir reikšmės perdirbiniais (tai būtų W. Cienkowsko klasifikacijos pirmasis tipas). Tačiau jiems būdinga ne asociacinės reikšmės tapimas leksine reikšme, o stipriojo ir pradinio žodžio leksinių reikšmių susiliejimas, kontaminacija, pvz., le. *blacherek* „skardinė taurė“, kuris yra perdirbtas iš le. *bacherek* „taurė“ pagal *blacha* „skarda“ (Cienkowski, 1972, 22). Apskritai aiškių atveju, kai perdirbama ir žodžio forma, ir reikšmė, lietuvių kalboje reta, pvz., šio tipo liaudies etimologijos padariniais galbūt galima laikyti žodžius *rakamólai* „leistienė, kukuliai iš miltų“, perdirbtą iš *krakmólas*, dėl kurio pirmojo *k* disimiliacinio iškritimo gal bus prisidėjęs *rakandà* „indas miltams laikyti“ (LEW 693), LKŽ XI 99 žodžiui *rakandà* nurodytas ir „tokio nedidelio laiko miltams ar grūdams; atitinkamo miltų ar grūdų kiekio“ poreiksmis; taip pat ir *rydvógas* „vežimo skietas ar branktas“, kuris perdirbtas iš le. *rydwan* „vežimėlis, karieta“, r. *rydvan* „platus vežimas, javams vežti vežimas“ (šie kilę iš v.v.a. *reitwagen* „kelioninis, karo vežimas“) pagal germanizmą *vógas*, „vežimo branktas“ (LEW 728). Abiem atvejais perdirbinių reikšmė galėjo išsirutulioti savarankiškai, ne dėl reikšmių sulydymo. Tąd minėto pobūdžio liaudies etimologija lietuvių kalbai nėra labai būdinga ir jos produktus būtų galima analizuoti nebent kaip formalųjų perdirbinių (t.y. šiame straipsnyje pirmojo tipo) pogrupį.

Kai pradinis ir stiprusis žodis nėra semantiškai artimi, motyvacijos perdirbinys dėl liaudies etimologijos neigama. Vis dėlto stiprusis žodis suteikia tam tikrą formos skaidumą (ar bent dalinį skaidumą), tam tikrą sąlygišką, potencinę asociacinę reikšmę, pvz., žodžio *debesýlas* „graizažiedžių šeimos augalas (inula)“, perdirbto iš s. br. *deviasils* „t.p.“ (> br. *dzewiasils*, le. *dzewiesil*) pagal *debesis* (Skardžius, 1931, 62; Aleksandrov, 1888, 140, 150), asociacinę reikšmę „susijęs su debesimis“ patvirtina ir liaudiški, M. Davainio-Silvestraičio nurodyti aiškinimai, sukuriantys tariamą motyvaciją: „debesylas – Debesius su griausmu iszsklaido“ (Basanavičius, 1893, 640). Asociacinę reikšmę, arba vidinę formą, turi ir kiti, vien fonetine pradinio bei stipriojo žodžio sąjaja besiremia perdirbiniai. Pvz.: *devyndrėkis*, *devyndrėkis* „skėtinių šeimos augalas; grasas, bjaurus vaisas, valgis“, kilęs iš *dýveldrekis*, *dėveldrekis* „t.p.“ (šie – iš v. trm. *dīweldreck* „t.p.“) dėl

siejimo su *devyni* (LEW 103) (stiprusis žodis, kaip minėta, yra asociacinės reikšmės pagrindas); *dieveris* „vyro brolis“, perdirbtas iš baltų **deiver-*, **daiver-* (plg. r. *devers*, s.i. *devar*, lo. *laevir*, arm. *taigr-*) pagal *diėvas* (Endzelins, 1932, 180); *gūdnoterė* „mažųjų dilgėlių rūšis, notrė“, kilęs iš *gūdnotrėlė*, *gūdnotrynė* „t.p.“ (plg. *nōtrynė*, *nōterė*, *notrė* „didžioji dilgėlė“) dėl šliejimo prie *mótė*, *móteris* (LEW 174); *laižybos* „lažybos“, perdirbtas iš *lažybos* pagal *laižyti* (LEW 349); *raitmonas* „seniūno pagalbininkas“, kilęs iš v. *Ratmann* „t.p.“ dėl *raitas* poveikio (Zinkevičius, 1990, 312).

Be šio, lietuvių kalboje labiausiai paplitusio liaudies etimologijos tipo, yra dar kelios aptariamojo reiškinio atmainos, kurioms priklauso tik negausi žodžių grupė. Pirmojo tipo specifinę atmainą (W. Cienkowskio klasifikacijos antrojo tipo B potipį) sudaro tokie perdirbiniai, kurių forma visiškai sutampa, susilieja su stipriojo žodžio forma, kitaip tariant, pradinio žodžio forma tarsi sukeičiama su stipriojo žodžio forma. Pvz.: *alsuoti* „triukšmauti“, kilęs dėl slavizmo *alsuoti* „t.p.“ suplakimo su savo *alsuoti* „kvėpuoti“ (LEW 6); *karāliai* „paraliai, paralyžiai, toks keiksmas“ yra vartojamas vietoj *parāliai*, kilisio iš le. *parulus*, *paraliž* „paralyžius“, keiksmuose *kad jį kuř karāliai*, *kad tavė karāliai*, plg. le. *do stu paraližow* (Sabaliauskas, 1994, 137); *lėpis* „lėlys, toks paukštis“, kilęs iš *lėlis* „t.p.“ dėl liaudies etimologijos pobūdžio sąsajos su *lėpis* „kas vėpso, žiopso“ (LEW 354); *pūspėdė* „putpelė“ – dėl liaudies etimologijos perdirbtas putpelės vardas, suplaktas su *pūspėdė* „pusė pėdos“. Remiantis A. Aleksandrovo spėjimu, jog *dambralūpis* „atvėplūpis“ yra perdirbtas iš *vambralūpis* „t.p.“ pagal *dambrà* „tam tikras muzikinis instrumentas“ (Aleksandrov, 1888, 150), LKŽ II 252 nurodomą *dambrà* poreikšmį „(niek.) stora atvėpusi lūpa; burna, vambra“ galima laikyti kito homonimiško žodžio reikšme, t.y. *dambrà* „vambra, atvėpusi lūpa“ irgi priskirti pirmojo tipo atmainai – *dambrà* „stora lūpa...“ galėjo perimti baltarusybės *dambrà* „tam tikras muzikinis instrumentas“ pavaldą.

Antrojo – žodžio formos neveikiančios liaudies etimologijos tipo (H. Paulio klasifikacijos paprastosios liaudies etimologijos) atvejų reta. Tik labai nedidelė šio tipo pavyzdžių dalis turi vien pakitusią reikšmę (tai būtų W. Cienkowskio klasifikacijos trečiasis tipas). Pvz.: *bākšė* „šalinė, prastesis kambarys, sandėliukas, kamarėlė“, germanizmo *bakšžė* „maža trobelė, sena prasta pirkia, lūšna“ trumpinys, semantiškai paveiktas slavų *bok* „pusė, šonas“ (plg. slavizmus *bakavà*, *bakāvė* „prastesis kambarys“) (LEW 30); *kutėnti* reikšme „plaušyti, kedenti, apsiūti kuitais“, kurią įgijo dėl slavizmų *kūtas*, *kutà* „spurgas“ įtakos (LEW 322); *lakárna* „apsileidėlis, nevala, labai nešvarus žmogus“, kurio įprastinė reikšmė yra „klajūnas, valkata“ (žodis giminiškas su *lėkti*, *lakióti*), paveiktas sąsajos su *lākatas* „skuduras, skarmalas, lopas, dėmė“ (LEW 335 t.).

Labai reta yra tokia antrojo tipo liaudies etimologija, kai žodžio forma ir reikšmė išlieka tokia pat, o dėl sąsajos su kitu žodžiu kinta tik asociacinė, vidinė reikšmė ir žodžio priklausymas tam tikrai paradigmai, žodžių grupei. (Tai W. Cienkowskio klasifikacijos ketvirtasis tipas.) Tai bene sunkiausiai pastebima liaudies etimologija, nes ją tegali paliudyti žodžio aplinka – tekstai, kur vartojamas šis žodis, arba, dar rečiau, – nežymūs žodžio rašybos pokyčiai, nedėsninių darinių, vertinių atsiradimas; pvz., iš sakinio *anà karābijas visókiomis karābomis* (LEW 220) aiškėja *karābytis* „kankintis, vargintis“, esančio greta *karābyti* „skubėti“, *įskarābyti* „įsilipti“, *karāsytis* „kratytis, gintis“, *karāpytis* „t.p.“

ir kt., ir *karabà* „liga“ (kilusio iš le. *choroba* „t.p.“) siejimas; M. Davainio-Silvestraičio vaistažolių sąrašė greta *vengrukštis* „tam tikras augalas (spiraea; filipendula)“ pateiktas užrašymas *vengrykštis* „t.p.“ (Basanavičius, 1893, 651) rodo, jog galinė žodžio dalis buvo prišlieta prie *rykštė* (iš tiesų *vengrykštis*, *vengrukštis*, *vengerykštis* ir kt. turi, be kamieno *vingr-*, *vengr-*, priesagą *-ykštis*, žr. Būga, 1959, 323, 326); nedėsningas perdirbinys *atato-kiai* „atokiai“ nurodo pamatinės formos *atòkus* (*ato-kus*) morfeminę perintegraciją *at-to-kus* dėl klaidingo siėmojo su *tekėti* (LEW 21); dėl klaidingos le. *jabłkoby* (*koń*) „apskritais obuoliukais dėmėtas (aklys)“ ir le. *bić* „mušti“ sąsajos kilo ypatingas vertinys *òbelmušas*, *òbuolmušis*, *òbuolmuštis* ir kt. (LEW 515).

Su asociatyvia žmogaus mąstymo tendencija susijęs ir kitas kalbos reiškinys – žodžių kontaminacija (mišimas, kryžiamivasis), kuri apibūdinama kaip dviejų kuo nors artimų žodžių sulydymas į vieną. Pagrindinė liaudies etimologijos prielaida – fonetinis susiejamų žodžių panašumas, o kontaminacijai įvykti pakanka kokių nors pagrindu į vieną paradigmą ar junginį susietų žodžių, t. y. žmogaus sąmonėje asociatyviai „suporuoti“ žodžiai. Formaliai liaudies etimologiją taip pat galima pavadinti kontaminacija, pasak A. Beleckio, fonetine kontaminacija arba kryžiamivimi (Beleckij, 1950, 70 t.), nes pagrindinis pirmasis jos tipas – iš esmės irgi dviejų žodžių sulydymas į vieną. Liaudies etimologija savo prigimtimi yra adaptuojanti ir kontaminuojanti (Bloomfield, 1935, 423). Atsižvelgiant į formalų mišimą, jo pobūdį, ir perdirbinius dėl liaudies etimologijos, ir kontaminacinius žodžius galima suskirstyti į vienodus tipus. Lingvistų darbuose apie kontaminaciją (Dressler, 1976; Grabias, 1970; Maurer, 1933, 106–114) dažniausiai minima nuoseklioji kontaminacija – kai į vieną vienetą pradinųjų žodžių fragmentai susilydo nuosekliai, viena dalis po kitos. Šis mišimas vyksta pasinaudodamas tam tikrais vienodais sutampančiais segmentais. Dažnai žodžių fragmentai į maišinių sujungiami lyg grandinėle – su pereinamąja vieno ir kito žodžio dalių jungtimi, sankloda, plg. kontaminacinius maišinius – *ai-m-onė* „sąmonė“ : pradiniai žodžiai *aiumuò* „protas“ ir *sąmonė* (LEW 455); *č-ý-dras* „šydas“ : slavizmai *šydras* „t.p.“ ir *čýstas* „švarus, grynas“ (LEW 74); *jai-b-abonas* „pramoga, juokai, pasilinksminimas, grubūs juokai“ : *jéibé* „netvarka, triukšmas, juokavimai, žala“ ir *zabobonas* „prietaras“, kilęs iš le. *zabobon* „prietaras, burtai“ (LEW 118); *s-(i)u-lpti* „siurbti, čiupti“ : *siurbti* ir *čiupti* (Brender, 1928, 565; LEW 527); *š-lám-as* „šiukšlė, niekam vertas žmogus, šlamštas“ : *chlám-as* ir *šlamštas* (Zinkevičius, 1980, 166); *t-el-gti* : *teikti* ir *neigti* (LEW 1072); ir perdirbinius dėl liaudies etimologijos – *g-él-ě* „dėlė“ : pradinis žodis *dėlė* ir stiprusis žodis *gélti* (LEW 87); *ká-ká-r-éža* „žemas medis su atsikišusiomis šakomis; silpnas, ligotas, luošas žmogus“ : *kákr-za* „t.p.“ ir *rėžti* (LEW 252); *lie-ž-úvis* : **inžuvis* ir *ližėti* (Trautmann, 1923, 104; LEW 369; Skardžius, 1941, 384 t.; Mažiulis, 1993, 32 ir kt.); *š-ér-ingė* „arbatpinigiai“ : germanizmas *čéringė*, *čéringė* „t.p.“ ir *šérti* (Salyš, 1985, 49); *turgá-v-ietė* : slavizmas *turgavýčia* „t.p.“ ir *vietà* (LEW 1143).

Dar didesnė grupė yra tokių maišinių, kurių formoje matyti ne tik sankloda, bet ir dar kiti bendri abiejų žodžių segmentai, kurie padeda įvykti kontaminacijai – fonetinis žodžių artumas palengvina žodžių susiejimą; pvz., kontaminaciniai žodžiai – *klé-t-kà* „narvelis, narvas, palapinė, trobelė“ : **klietka* (plg. s. br. *klietka* ar le. *klataka* (*kletka*)) „narvas,

prastas statinys“) ir *klėtis* (Brückner, 1877, 94; LEW 270); *kūl-vir-ksčiais* „kūliavirščia, per galvą virstant, labai greitai“: *kūlvirščiais* ir *avirkščiai* (Zinkevičius, 1980, 156); *l-ė-pni* : *lėpti* ir *keipti*, *kaipni* „leipti“ (LEW 351); *š-al-avijà* „lūpažiedžių šeimos vaistažolė, prieksoninis medingasis augalas; vilkdalgis“ : **šalvija* „t.p.“ (plg. le. *szalwia* „t.p.“) ir *kalavijà* „vilkdalgis“ (LEW 959); *tama-b-ūsas* „autobusas“ : *tamabilius* „automobilis“ ir *autobūsas* (Zinkevičius, 1966, 131; Salys, 1979, 221); ir perdirbiniai dėl liaudies etimologijos – *at-vēr-ija* „durų stakta, slenkstis“ : baltarusybė *advėrija* „t.p.“ ir *atvėrti* (Skardžius, 1931, 36); *būm-b-ul-ė* „medvilnė“ : *būmvalė* „t.p.“ (kilęs iš Pr. v. *bōmwole* „t.p.“) ir *buwibulas* (Alminauskis, 1931, 38; LEW 53); *dra-g-añtas* „eržilas, narstus, nesuvaldomas arkllys“ : *drigañtas* „t.p.“ (kilęs iš le. *drygant* „t.p.“) ir *drągoti* „be tvarkos ką daryti, (su)naikinti, gadinti, triukšmauti, jodytis, daužyti“ (LEW 105); *kō-š-elyna* „šaltiena“ : slavizmas *kvōšehyna* „t.p.“ ir *kōšė* (Zinkevičius, 1966, 137); *švie-s-ūoti* „suvirinti“ : germanizmas *šveišuoti* „t.p.“ ir *šviesà*, *šviēsti* (Zinkevičius, 1990, 314).

Nemaža ir tokių atvejų, kai pradinųjų žodžių fragmentų ribos lieka aiškios, ryškios, be jungties, o prieš šią ribą ar po jos visuomet yra bendri, fonetiškai tapatūs segmentai, pvz., kontaminaciniai žodžiai – *bāk/stelėti* : *bāstelėti*, *bastyti* : *bedžioti*“ ir *bākterėti*, *bakióti* „t.p.“ (LEW 30); trm. *gve/gždatė* „žvaigždėlė“ : *žvaigždute*, *žvaigždūtė* ir **gvezda* (plg. le. *gwiazda* „žvaigždė“) (LEW 180); *kaklorjyt* „užporyt“ : *kakarykū* „gaidžio balso pamėgdžiojimas“ ir *rytas*, *porjyt*, *užporjyt* (LEW 205; Skardžius, 1941, 21); *skie/dā* „skydas“ : *skičtas* „skersinis vežime, akėčiose, audimo skietas“ ir germanizmas *skjydas* (LEW 804); *šmeñdrė* „nendrė“ : *mėndrė* „nendrė“ ir *šveñdrai*, *švėndrė* (Zinkevičius, 1980, 155); ir perdirbiniai dėl liaudies etimologijos – *gob/tūras* „duonkepės krosnies priešakys, ištėkėjusių moterų nešiota kepuraitė ir kt.“ : slavizmas *koptūras* „t.p.“ ir *gobtūvas*, *góbti* (Brückner, 1927, 218); *kāb/uljys* „užkimimas, kimulys“ : *kimulys* ir *kābti*, *kābėti* (LEW 250); *mau/muō* „momuo, viršugalvis“ : *momuo*, *momenis* ir *māuti* (LEW 463); *šnypšti/ūkas* „nosinė“ : *šnūpdūkas*, *šnipeldūkas* „t.p.“, kilę iš Pr. v. *šneþdōk*, *šnibdauk* „t.p.“, ir *šnypšti* (Alminauskis, 1931, 131; LEW 1020); *žebrlenkštė*, *žebriūnkštė* „žebenkštis“ : *žebeikštė*, *žibiūkštė* „t.p.“ ir *žėbras* „smulkiai margas, margu snukiu“ (Būga, 1961, 866; LEW 1294).

Bendrų segmentų neturintys žodžiai dėl liaudies etimologijos visai nėra jungiami į vieną žodį, o tokie kontaminacijos atvejai yra pavieniai ir dažniausiai abejotini, pvz.: *dlebesis* : **nebesis* (plg. s. bulg. *nebo*, r. *nebo*, s.i. *nābhas*- ir kt.) ir *dangūs* (žodžių junginys **nebesuotas dangus*) (ME I 450; LEW 85); *k/ōželka* „kūdra, tvenkinys“ : baltarusybė *sōželka* „t.p.“ ir *kūdra* (LEW 286); *v/ėras* „ėras, ėriukas“ galėjo būti perdirbtas iš *ėras* dėl *vilna* įtakos arba giminiškas su s.i. *urā*- „avis“, *ūraņa*- „ėriukas“, arm. *gařn* „ėriukas“ ir kt. (LEW 121).

Nenuoseklus mišinimas, kai į vieną žodį nenuosekliai įterpiami keli kito žodžio garsai (arba jie pakeičiami), ir liaudies etimologijos, ir kontaminacijos metu vyksta labai retai, pvz., kontaminaciniai žodžiai – *ble/g/ždinga* „blezdinga, kregždė“ : *blezdingà* ir *krėž-dė*, *kregždingà* (LEW 49); *giga/rhtas* „milžinas“ : *giņgāras* „ištišėlis, aukštis, didelis žmogus“ ir slavizmas *gigántas* (LEW 136); *kla/m/ūčyti* „klausinėti, primygtinai kreiptis, kamuoti“ : slavizmas *klapūčyti* „rūpintis, nuolat prašymas įkyrėti“ ir *kamantinėti*, *kamuoti* (LEW 264); *smal/k/stūmas*, *smal/g/stūmas* „skanumynai, gardumynai, skanumynų pa-

mėgimas, geidulingumas“ : *smalstūmas* „t.p.“ ir *smulkūs, smulkūmas* (LEW 840); perdirbiniai dėl liaudies etimologijos – *gars/vlyčia* „garstyčia“ : slavizmas *garstyčia* ir *garšvā* „skėtinių šeimos augalas ir kt.“ (Skardžius, 1931, 74; LEW 138); *plaš/takē* „plaštakė“ : *plastākē* „t.p.“ ir *pēšti, plešītēkē* „plaštakė“ : *plestekē* „t.p.“ ir *plēšti* (LEW 604).

Nepaisant šio didelio liaudies etimologijos ir kontaminacijos reiškinių panašumo, liaudies etimologija, L. Hjelmsevo žodžiais tariant asociatyvus išlyginimas, kuris „įveda“ neaiškius žodžius į kokią nors įprastesnę paradigmą (Hjelmsevo, 1995, 63), skiriasi nuo kontaminacijos reiškinio, vykstančio jau tarp pačių kokios nors paradigmos narių (pvz., sinonimų) arba tarp žodžių junginio narių. Kitaip tokiu plačiai suvokiamu vien formaliu žodžių kryžavimusi, mišimu galima būtų laikyti ir analogijos procesą – žodžių darybos pamatą, plg. V. Pisanio teigimą: „Kontaminacija išplaukia iš bendro principo, pagal kurį visi kalbos dirbiniai (jie nemėgdžioja jau egzistuojančių modelių) remiasi vieno ar kelių modelių, perdirbtų į naują modelį (morfologinį ar semantinį), analogija. Galima teigti, jog kiekvienas naujas žodis tam tikra prasme yra dviejų ar kelių anksčiau egzistavusių žodžių susikryžavimo rezultatas (Pizani, 1956, 140). Tokia kontaminacija – tai tam tikras principas, būdas, o ne specifinis kalbos reiškinys. Tad skirtinga formalioti kontaminacija, arba tiesiog mišimas, ir žodžių (leksinė) kontaminacija, kuri dažniausiai vyksta tarp sinonimiškų (vienos kalbos dalies) žodžių ir, skirtingai nuo liaudies etimologijos, nesiekia žodžio interpretuoti, motyvuoti. Liaudies etimologijos atveju perdirbinyje išryškėja stipriojo žodžio šaknis ar kamienas, o kontaminacijos metu – tik šaknies ar kamieno fragmentas, kuris nekelia asociacijos su tuo žodžiu, t.y. kontaminacijos produktai dar menkliau skaidūs, aiškūs negu buvo pradiniai žodžiai, pvz., kontaminaciniai žodžiai – *indėvė* „nuodai“ : *indėti (indėjo)* ir *induoti (indavė)* (LEW 112; plg. LKŽ IV 8–10 nurodytus *ldėlis* „kelionei įdėtas užkandis, indėlis“, *jdėtē* „į kur kas dedama, makštis“ ir *jdavins* „kas įduodama“); *kulipkà* „kulka“ : slavizmas *kulkà* ir *ripkà* „ratukas, kamuoliukas“ (LEW 307); *suptōnas* „sutana“ : *sutanà* ir *kaptōnas* „žieminis švarakas, vatinukas“ (Zinkevičius, 1980, 166); galbūt ir *škabàlda* „kabalda, kas eina šlubuodamas“ : *kabàlda* „t.p.“ ir *šlūbas* (Zinkevičius, 1986, 191); perdirbiniai dėl liaudies etimologijos – *ėkertis, (j)ekertē* „eketė“ : *ėkētis, eketē* ir *kāršti (kertū)* (LEW 120; Skardžius, 1941, 21); *pėčvietē* „antspaudas“ : *pėčētē, pėčvētē* „t.p.“, kilęs iš br. *pjačač*, r. *pečatb* „t.p.“, ir *vietā* (Brückner, 1877, 117; Skardžius, 1931, 165; LEW 561); *vėršpėdē* „dailidžių matas, pėda“ : *vėrkpėdē* „t.p.“, pusiau išverstas iš v. *Werkschuh* „t.p.“, ir *vėršis* (Alminauskis, 1931, 147; Aleksandrov, 1888, 151); *zogspiros* „pjuvenos“ : Pr. v. *zōgšpēner* „t.p.“ ir *spirti* (LEW 1279).

Dėl to netikslu visus sumišimo atvejus laikyti tik arba liaudies etimologijos pobūdžio kontaminacija, arba terminologine kontaminacija (t.y. ta, kurios dėka dirbtinai konstruojami nauji žodžiai), kaip tai daro W. Cienkowskis (Cienkowski, 1976 (1978), 28–35).

Būna ir tarpinių liaudies etimologijos bei kontaminacijos atvejų. Abiejų reiškinių neutralizacija įvyksta tuomet, kai pradiniai sinonimiški ir panašios formos žodžiai į vienetą sujungiami taip, jog etimologinę reinterpretaciją nurodantis vieno žodžio fragmentas (šaknis, kamienas) perdirbinio formoje menkai išryškėja, pvz., palygintini perdirbiny *aguiklas* „agurkas“, kilęs vietoj *aguikas*, ir jį paveikęs žodis *gurkljys* „gūžys, pasmakrė“

(Zinkevičius, 1966, 196; jei veikiančiuoju žodžių laikytume kitą spėjama žodį *gūnklas* „išauga, gumbas“, tai būtų įprastinė kontaminacija). Taip pat lygintini perdirbiny *āldra* „audra“, esantis greta *āudra*, ir jį paveikęs *aldėti* „triukšmauti“, *aldyti* „greitai vyti, ginti“, *aldinti* „vyti, ginti“ (kilęs iš s. br. *holdēþ* „rėkti, šaukti“, *holda* „riksmas, šauksmas“) (Būga, 1961, 391; LEW 6), *āpušē*, *apušis* „drebulė“, kurio atstatoma forma būtų **apsis*, **apsē*, ir jį paveikęs *pušis* (Būga, 1959, 251; Mažiulis, 1988, 42), *jiēvaras* „jovaras, toks medis“, perdirbtas iš slavizmo *jōvaras*, ir įtaką padaręs žodis *jiēvā* „ieva, toks medis“ (LEW 195), *jupāncia* „lietpaltis, apsiaustas“, perdirbtas iš polonizmo *janpančia* „t.p.“, ir jį paveikusi baltarusybė *jupā* „švarkas, striukė, sijonas, mantija“ (LEW 198), *slēpsna*, *slēpsnos*, *slēpsnai* „pilvo dalis tarp apatinio šonkaulio ir kirkšnies. gyvulio oda ties šlaunimi“, giminiškas su le. *slabizna* „kirkšnis, slēpsna“, s.–ch., č. *slabina* „t.p.“, jį paveikęs žodis *slēpti* (LEW 829), *švarķas*, esantis greta *šarķas* „t.p.“, ir jį paveikęs *švaris* (LEW 964).

Kartais žodžiui akivaizdžiai suteikiama (nauja) motyvacija, tačiau pradiniai žodžiai yra įprasti, nevieniši ir jiems nereikia suteikti jokio aiškumo (arba neįprastas pradinis žodis „aiškinamas“ tokiu pat neįprastu, retu žodžiu), pvz., *apimēstris* „apinasris“ perdirbtas iš *aplnasris* pagal *apmēsti* (Zinkevičius, 1980, 166); *astolūs*, *atstolūmas* „atstumas“ – *atstōlūs* „atstokas, atstus“, *atstūs*, *atstūmas* ir *tolūs*, *tolūmas* kontaminacija (LEW 22, 1106); *blanknōtas* „bloknotas“ kilęs iš svertimybės *bloknōtas* galbūt dėl kitos svertimybės *blānkas* poveikio (Zinkevičius, 1980, 158); *dūksėti*, *dūksauti* „dūsauti“, esantys greta *dūsauti*, galintys turėti k iš *dūkas* „atsikvėpimas“ (Zinkevičius, 1980, 156); *grįžtē* „grįžtė, susuktas šiaudų pluoštas kam surišti, šukuotų linų, kanapių susukta pynė“ (žem.), gretinamas su *grįžtē* „t.p.“, turiy dėl *grīžti*, pietų žemaičių *grīžti* „daržovėms ar javams šaknis ar lapus nusukti“ poveikio (Zinkevičius, 1966, 197).

Glaudų liaudies etimologijos ir kontaminacijos sąveikavimą iliustruoja ir trys kregždę įvardijantys žodžiai, variantai: „paprastasis“ *krēgždē*, dėl liaudies etimologijos pobūdžio sąsajos su *skristi* perdirbtas *skraidē* (Fraenkel, 1934, 47) ir turbūt šių dviejų kontaminacija – *skrēgždē* (LEW 291).

Lietuvių kalbai būdinga ir labiau prie morfologinės, leksinės analogijos besišliejanti kontaminacija – iš esmės to pat žodžio variantų mišinimas (F. Maurerio nuomone, tai labiausiai atitinkanti reiškinio charakteringas sąlygas – pradinių žodžių reikšmės ir formos artumą – kontaminacija). Dažnai tai dėl dviejų iš to pat šaltinio per skirtingas kalbas pasiskolintų variantų kontaminacija, pvz., *krāpmoliūs* „krakmolos“ : *krakmōlas*, kilęs iš le. *krochmal* „t.p.“, ir *krāpmēliai* „t.p.“, kilęs iš v. *Krapfmehl* „t.p.“ (Alminauskis, 1931, 71; LEW 287); *mandierā* „mundyras, uniforma“ : rusizmas *mundyras*, *mundierā* ir iš v. *Montur* „t.p.“ pasiskolintas *mandūrā* „t.p.“ (Alminauskis, 1931, 84; LEW 405); *pantukāvas* „kambarinis, naminis, šlepečių“ : polonizmas *patinka(vas)* „t.p.“ ir germanizmas *panūpelis* „šlepetė“ (Brugmann, žr. LEW 550); *sōdžialka*, *sōdžiauka* „tvenkinys, kūdra“ : *sōdzauka* „t.p.“, kilęs iš le. *sadzawka* „t.p.“, ir *sōziauka* „t.p.“, kilęs iš br. *saževka*, *sažavka* „t.p.“ (LEW 855); *skliūras* „šlepetė, šliurė“ : *šliūrē*, kilęs iš Pr. v. *šlore* „t.p.“, ir *klūūrē* „t.p.“, kilęs iš Pr. v. *klorre* „t.p.“ (LEW 997); *ustaī* „ūsai“ : *uōstai* „t.p.“ ir *ūsai*, kilęs iš br. *vus*, r. *us* „t.p.“ (LEW 1167).

Yra ir savo žodžių variantų sumišimų, pvz., *krevezoti* „kreivezoti“ : *kreivezoti* ir metatezinis *kreivežoti* (LEW 292); *skraidžioti* : *skradžioti* „šen ten skraidžioti, bėginėti“ ir *skraidyti* (LEW 813); *žebirklas*, *žubirklas* „žeberklas“ : *žibirklas* „t.p.“ ir *žubérklas* „t.p.“, *žebérklas* (Urbutis, 1981, 126 t.). Dar galima paminėti ir dėl dviejų variantų sumišimo kylančius maišinius su naujais afiksais, pvz., *paukštūnitis* „paukštelis“ : *paukštūnis* ir *paukštūnis* (Būga, 1958, 293 t.; Skardžius, 1941, 365; LEW 554), *pėdulotas* „baltakojis“ : turbūt **pėdotas* ir *pėdulas* „baltakojis“ (LEW 562); *ratūta* (*būtė*) „ratuota (bitė)“ : *ratūta* ir *ratūoja* (Skardžius, 1941, 349 t.; LEW 704). Šio tipo kontaminacija, kaip ir anksčiau analizuoti liaudies etimologijos bei kontaminacijos atvejai, į vieną maišinį pradinis žodžius jungia nuosekliai – pasinaudodama fragmentų sankloda ar bendrais segmentais

LITAUSISCHE VOLKSETYMOLOGIE UND KONTAMINATION

Zusammenfassung

Litauische Volksetymologie impliziert in der Mehrzahl der Fälle „komplizierte“ Art – d.h. die Umbildung der Wortgestalt nach lautlich ähnlichem Wort (meistens ohne Veränderung der Bedeutung). Etwaige semantische Beziehungen zwischen dem Ausgangswort und starkem („anziehendem“) Wort geben den volksetymologischen Umbildungen (neue) Motivation, innere, assoziative Bedeutung. Das Zentrum dieser Bedeutung wird immer durch starkes Wort formiert, z.B., *brangvynas* „Brantwein“ aus mnd. *brantwīn* „Brantwein“ unter Anlehnung an *brangūs* (*vjnas*) „teuer (Wein)“, vgl. *brangvynas brāngu*, *pyvėlis pigu*, *brangios jāunos mergėlės* „Brantwein ist teuer, Bier ist billig, junge Mädchen sind teuer“ (Alminauskis, 1931, 34; LEW 54). Die volksetymologische Umgestaltungen ohne semantische Beziehungen verleihen nur bedingte Motivation, „innere Form“, gewisse assoziativische Bedeutung, z.B., *debesylas* „rechte Alant (bot.)“ ist nach *debesis* „Wolke“ aus a. wuss. *deviasilt* „rechte Alant“ umgestaltet (Aleksandrov, 1888, 140, 150; Skardžius, 1931, 62), vgl. Deutung von M. Davainis-Silvestraitis – *debesylas – debesius su griausmu išsklaido* „rechte Alant – verscheucht die Wolke mit dem Donner“ (Basanavičius, 1893, 640). Eine Unterteilung der komplizierten Art ist solche Volksetymologie, wo die Gestalt des Ausgangswortes mit der Gestalt des starken Wortes vertauscht, z.B., *pūspėdė* „Wachtel“ wird an der Stelle *pūpelė* „Wachtel“ verwandt, dar eine Vermischung mit *pūspėdė* „Halbfuß“ stattgefunden ist (LEW 586).

Eine andere, einfachere Art der Volksetymologie wird ziemlich selten getroffen. In diesem Fall verändert sich nur lexische oder assoziative Bedeutung des Wortes, z.B., die Bedeutung des *lakarna* „über und über Schmutz bedeckte Person“ ist durch volksetymologische Anknüpfung an *lākatas* „Lappen, Fetzen, Fleck“ begünstigt worden (die erste Bedeutung des *lakarna* ist „ordinärer Mensch, Herumtreiber“) (LEW 335 t.); *karābytis* „sich quälen, sich plagen“ (neben *karāpytis*, *karāsytis* „sich frei machen, sich losmachen“) wird volksetymologisch mit *karabā* „Krankheit“ aus poln. *choroba* „Krankheit“ in Verbindung gebracht (LEW 220).

Die Erfassung der Kontamination als Vermischung der zwei in der gewissen, assoziativen Beziehung stehenden Wörter paßt auch zur Verstehung der Volksetymologie. Man kann ähnliche Tendenzen sowohl in formaler Kreuzung der Volksetymologie als auch in der Kontamination sehen. Oft verknüpften sich zwei Ausgangswörter in eine Mischung mit Hilfe des sogenannten Scharniers, gemeiner „Füge“, vgl. Wortmischung *ai-m-onė* „Bewußtsein“ : *aumuō* „Verstand“ und *sāmonė* „Bewußtsein“ (LEW 455) und volksetymologische Umgestaltung *lie-ž-ūvis* „Zunge“ : **inžūvis* und *ližti* „lecken“ (Trautmann, 1923, 104; Mažiulis, 1993, 32); mit Hilfe solcher „Füge“ und anderer gemeinen Segmente, vgl. Wortmischung *tama-b-ūsas* „Bus“ : *tamabilūs* „Auto“ und *autobūsas* „Bus“ (Salys, 1979, 221; Zinkevičius, 1966, 131) und volksetymologische Umgestaltung *dra-g-aītas* „Hengst“ : *drigaītas* „Hengst“ und *drāgoti* „ohne Ordnung etwas tun, vernichten, zerstören“ (LEW 105); oder mit Hilfe gemeiner Segmenten (ohne „Füge“), vgl. *bāk/stelėi* „(leicht) anstoßen“ : *bāstelėi* „anstoßen“ und *bākerėi* „anstoßen“ (LEW 30) und volksetymologische

Umgestaltung *žebrenktė* „Wiesel“: *žebaiktė* „Wiesel“ und *žėbras* „buntkopfig“ (Büga, 1961, 866; LEW 1294). Diskontinuierliche Kreuzung ist selten sowohl bei Volksetymologie als auch bei Kontamination.

Grundlicher Unterschied zwischen Volksetymologie und Kontamination ist (nach Meinung des Autors dieses Artikels) das Bedürfnis nach neuer Durchsichtigkeit, Anschaulichkeit, Motivation des Wortes in der Volksetymologie und der Mangel an diesem Bedürfnis in der Kontamination. Deshalb haben die Produkten der Volksetymologie eine deutliche (teilweise deutliche) Struktur, z.B., *vérspėdė* „Werkschuh“: *vérkpėdė* „Werkschuh“ und *véřfėš* „(Ochs)kalb“ (Alminauskis, 1931, 147; Aleksandrov, 1888, 151). Die Wortmischungen sind minder durchsichtig als ihre Ausgangswörter, z.B., *suptėnas* „Kleid von Priest“: *sutanė* „Kleid von Priest“ und *kaptėnas* „Winterrock, -jacke“ (Zinkevičius, 1980, 166).

Es gibt auch die Übergangsfälle, wenn man nicht sicher sagen kann, daß die Wörter Durchsichtigkeit, Motivation zeigen.

In der Nähe morphologischer, lexischer Analogie stehende Kontamination von zwei Varianten eines Wortes zeigt in der litauischen Sprache ähnliche Kreuzung mittels der „Füge“ und gemeiner Segmente wie in der Volksetymologie und in obiger Kontamination.

LITERATŪRA

Aleksandrov, 1888 – Александровъ А. Литовскія этюды. I Народная этимологія. – Русскій филологическій вѣстникъ, 19, 135–156.

Alminauskis K., 1931, Die Germanismen des Litauischen. T. 1: Die deutschen Lehnwörter im Litauischen. Kaunas: Šv. Kazimiero D-jos knygynas.

Basanavičius J., 1893, Iš mūsų botanikos. – Apšvieta, 10, 638–652.

Beleckij, 1950 – Белецкий А. А. Принципы этимологических исследований. Киев: Издательство Киевского государственного университета им. Т. Г. Шевченко.

Bloomfield L., 1935, Language. London: G. Allen.

Brender F., 1928, Über einige Reimwörter im Litauischen. – Tauta ir žodis, 5, 563–565.

Brückner A., 1887, Die slavischen Fremdwörter im Litauischen. Weimar: H. Böhlau.

Brückner A., 1927, Słownik etymologiczny języka polskiego. Krakau: Wiedza Powszechna.

Büga K., 1958, Rinkiniai raštai, t. 1. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Büga K., 1959, Rinkiniai raštai, t. 2. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Büga K., 1961, Rinkiniai raštai, t. 3. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Cienkowski W., 1972, Teorja etymologii ludowej. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.

Cienkowski W., 1976 (1978), Primäre und sekundäre lexikalische Kontaminationen. – Die Welt der Slaven, 21/2, 28–35.

Dressler W., 1976, Tendenzen in kontaminatorischen Fehlleistungen. – Die Sprache, 22/1, 1–10.

Endzelins J., 1932, (rec.) Hermann E., 1931, Lautgesetz und Analogie. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung. – Filologu biedrības raksti, 12, 178–184.

Fraenkel E., 1934, Baltische und slavische Etymologien. – Zeitschrift für slavische Philologie, 11, 36–50.

Gelgardt, 1966 – Гельгардт Р. Избранные статьи. Калинин: Моск. рабочий.

Grabias S., 1970, Kontaminacje we współczesnym języku polskim. Próba charakterystyki. – Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, 15, s.F., 120–127.

Hjelmstev L., 1995, Kalba. Vilnius: Baltos lankos.

LEW – Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch, Bd. 1–2. Heidelberg, Göttingen: C. Winter, Universitätsverlag, 1962–1965.

Maurer F., 1933, Volkssprache. Erlangen: Verlag von Palm und Enke.

Maziulis V., 1988, Prūsų kalbos etimologijos žodynas, t. 1. Vilnius: Mokslas.

Maziulis V., 1993, Prūsų kalbos etimologijos žodynas, t. 2. Vilnius: Mokslas.

ME – Mäilenbacha K. Latviešu valodas vārdrūca, rediģējis, papildinājis, turpinājis (nobeidzis – IV) J. Endzelins, t. 1–4. Rīga: Grāmatu apgāds, 1923–1932.

Paul H., 1920, Prinzipien der Sprachgeschichte. Halle: Verlag von Max Niemeyer.

- Pizani*, 1956 – *Пизани В.* Этимология. Москва: Издательство иностранной литературы.
- Sabaliauskas A.*, 1994, Iš kur jie? Pasakojimas apie žodžių kilmę. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Sahs A.*, 1979, Raštai, t. 1. Roma: Lietuvių katalikų Mokslo Akademija.
- Sahs A.*, 1985, Raštai, t. 3. Roma: Lietuvių katalikų Mokslo Akademija.
- Sanders W.*, 1971, Zur deutschen Volksetymologie. – *Niederdeutsches Wort*, 11, 1–6.
- Sanders W.*, 1972, Zur deutschen Volksetymologie. – *Niederdeutsches Wort*, 12, 1–15.
- Skardžius P.*, 1931, Die slavischen Lehnwörter im Altltauischen. Kaunas: Akc. „Spindulio“ B-vės spaustuvė.
- Skardžius P.*, 1941, Lietuvių kalbos žodžių daryba. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Trautmann R.*, 1923, Baltisch-slavisches Wörterbuch. Göttingen: Ruprecht.
- Urbutis V.*, 1981, Baltų etimologijos etiudai. Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius Z.*, 1966, Lietuvių dialektologija. Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius Z.*, 1980, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, t. 1. Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius Z.*, 1990, Lietuvių kalbos istorija, t. 4. Vilnius: Mokslas.

Vilniaus universitetas
Baltų filologijos katedra

Įteikta
1996 m. rugsėjo mėn.